

نگاهی به سلسله نسب و شجره بنی‌شیبیان؛ (حکمرانان تون و طیس)

محمدرضا قصابیان

خاندان بنی‌شیبیان از جمله حاکمان محلی در خراسان بزرگ به شمار می‌آیند که حدود دو قرن در دوران سلطنت افشاریه، زندیه و قاجاریه و اوایل دوره پهلوی اول بر طیس و نواحی اطراف آن فرمانروایی داشتند.

بنا به شواهد تاریخی، حکمرانی این طایفه در طیس از زمان نادرشاه افشار آغاز شد و پس از آن هشت تن دیگر از اعضای این خاندان به صورت موروثی تا اوایل دوره پهلوی بر منطقه تون و طیس و گاه اطراف آن حکمرانی داشتند.

بنی‌شیبیان طایفه‌ای از اعراب آل خزیمه بودند که در سال ۱۵۰ هجری قمری به همراهی از بنی‌خزیمه فرمانده سپاه خلیفه عباسی برای سرکوبی شورش استادسیس به قهستان اعزام شدند؛ عده‌ای از آنان به موطن خود مراجعت نموده و در خراسان ساکن شدند.^۱ آنها در تهاجم مغولان به خراسان، برای رهایی از این غائله به اطراف طیس که از نظر جغرافیایی نیز با سکونتگاه اولیه آنان در شبه جزیره عربستان شباهت بسیار داشت، مهاجرت کردند.^۲ شعبه‌ای از این طایفه در عهد صفویه در منطقه عرب آباد واقع در جنوب طیس اسکان داده شدند^۳ و پس از مدتی مورد عنایت خاص پادشاهان صفویه قرار گرفتند.^۴

-
۱. امینی، محمود، جغرافیای تاریخی طیس، یزد، نیکوروش، ۱۳۸۵، صص ۱۳۳ و ۱۶۱ به نقل از تاریخ ایران، سرجان ملکم، ترجمه میرزا حیرت، دنیای کتاب، ۱۳۶۲، ش ۱۸.
  ۲. آموزگار، اسماعیل، تاریخ مختصر خراسان، مشهد، ۱۳۵۲، صص ۸۶ - ۹۰.
  ۳. سرجان ملکم، تاریخ ایران، ص ۱۹.
  ۴. آیتی، بهارستان، انتشارات دانشگاه فردوسی، مشهد، ۱۳۷۱، ص ۱۰۱.

در دوران افشاریه، امیر علیمردان خان، رئیس و بزرگ طایفه بنی‌شیبان از طرف نادرشاه به عنوان حاکم طیس انتخاب شد و بدین وسیله امرای شییبانی عملاً در امور حکومتی به کار گماشته شدند.

امیران بنی‌شیبان در طیس:

در مورد چگونگی به قدرت رسیدن امیر علیمردان خان عرب زنگویی در منابع تاریخی آمده است که چون نادرشاه در بازگشت از هند در کویر طیس با لشکریانش دچار مشکل شده بود، امیرعلیمردان خان با نیروهای خود به یاری سپاهیان نادر شتافت و به همین خاطر مورد لطف خاص نادرشاه قرار گرفته و پس از آن که حاکم طیس به دستور نادرشاه عزل و به قتل رسید، امیر علیمردان خان به عنوان حاکم طیس منصوب شد.^۱ او پس از چندی با ابراز لیاقت و پیروی از سیاست نادر مورد توجه بیشتر قرار گرفت، از جمله به همراه نادرشاه در سرکوبی افغانه شرکت داشت. بدین وسیله بر اقتدار و نفوذ او در منطقه افزوده شد و پایه‌های قدرت و امارت خاندان شییبانی در طیس استحکام یافت.^۲

امیرعلیمردان خان پسر امیر افتخار و نواده امیر خیالی و جد دوم او میرشاه مدد مشهور به میرظریف بود که فرزند میرسیف الله عرب زنگویی سر سلسله خاندان بنی‌شیبان در خراسان بوده است.^۳ از جمله مستندات تاریخی در مورد نسب خاندان بنی‌شیبان، استشهادیه مورخه ۱۲۲۰ ق است که موضوع آن تأیید تولیت امیر محمد حسن خان بر موقوفات طیس می‌باشد که به تأیید حاجی میرمحمد حسین اصفهانی مجتهد و دیگر علمای اعلام رسیده است. و در آن استشهادیه که تصویر آن ضمیمه مقاله است، به صراحت از اجداد امیر محمد حسن خان عرب یاد شده و سلسله نسب او را با پنج واسطه به میرسیف الله عرب زنگویی رسیده است.^۴ در منابع تاریخی معاصر از این خاندان با نام‌های بنی‌شیبان، عرب زنگویی، شییبانی و خاندان وکالت و غیره یاد شده است.

امیر علیمردان خان پس از هجده سال حکمرانی در طیس سرانجام در حمایت از نادر میرزا و در جنگ با احمد شاه درانی در ۱۱۶۴ ق کشته شد. بعد از او پسر ارشدش به نام امیر محمد خان جانشین وی گردید.^۵ امیر محمدخان به تقاضای نادر میرزا جهت سرکوب ممش خان به مشهد لشکرکشی نمود و آنجا را به

۱. اسماعیل آموزگار، تاریخ مختصر خراسان، صص ۸۶ - ۹۰ و جغرافیای تاریخی طیس، محمود امینی، ص ۱۳۳ و ۱۳۴.

۲. محمود امینی، جغرافیای تاریخی طیس، صص ۱۳۳ و ۱۳۶.

۳. رک: شجره خاندان بنی‌شیبان در خراسان. (نسخه)

۴. تصویر استشهادیه مورخه ۱۲۲۰ ق.

۵. سرجان ملکم تاریخ ایران، ملکم خان، ۲/۱۱۹؛ مجمع التواریخ گلستانه، ص ۴۹.

تصرف درآورده و نادر میرزا را اسیر نموده و به طیس منتقل نمود.^۱ او در مقابل هجوم افغانه از مشهد دفاع کرد و در ۱۲۰۴ ق در هنگام لشکرکشی به سبزوار کشته شد و پس از او برادرش امیر محمدحسن خان فرزند دیگر علیمردان خان جانشین وی گردید.^۲

امیر محمدحسن خان یکی از مهم‌ترین امرای خاندان بنی‌شیبان است. طیس در دوران حکومت او رونق فراوانی داشته است. و منطقه نفوذ و حکمرانی او گسترش بیشتری یافته است؛ چنان‌که به نوشته سرجان ملکم، مؤلف تاریخ ایران در آن زمان حدود سی هزار خانوار در طیس و اطراف آن ساکن بوده‌اند.^۳ چون شروع حکمرانی امیر محمدحسن خان با اواخر حکومت لطفعلی خان زند و به قدرت رسیدن آقامحمد خان قاجار مصادف بود، لطفعلی خان در ۱۲۰۶ق برای مدت دو ماه طیس را پناهگاه خود قرار داد و مورد حمایت امیرمحمدحسن خان قرار گرفت.^۴

امیرمحمد حسن خان پس از به قدرت رسیدن آقا محمدخان قاجار، مورد عنایت او قرار گرفت. او در حمله به قندهار آقامحمدخان را همراهی نمود و پس از آن نیز همواره به دلیل وفاداری به دولت مرکزی مورد توجه دربار قاجار بود.^۵ او در زمان فتحعلی شاه به همراهی حسنعلی میرزا شجاع‌السلطنه در ۱۲۳۲ ق در سرکوبی فیروزالدین میرزا و فتح هرات شرکت داشت. بعد از آن نیز در ۱۲۳۳ به خواست فتحعلی شاه، به همراهی امیرعلم خان، شاه محمود را در لشکرکشی به هرات یاری داد.^۶

امیر محمدحسن‌خان مردی میان‌رو و صلح‌جو و خیر بود؛ از او خدمات و آثار عمرانی زیادی باقی مانده است که از جمله آنها می‌توان به مرمت ارگ طیس و احداث باغ گلشن یاد کرد. هم‌چنین از اقدامات عام المنفعه او این بود که در دو مرحله در سال ۱۲۱۸ و ۱۲۳۴ اموال زیادی را برای مصارف مختلف وقف نمود که اکنون به موقوفات میرحسن خانی در طیس مشهور است.^۷

امیر محمدحسن خان پس از ۳۱ سال حکومت^۸ در ۱۲۳۵ ق که به همراه والی خراسان به سوی هرات در حرکت بود، در تربت جام به علت سسکته قلبی درگذشت جنازه او به مشهد حمل شد و در حرم رضوی

۱. قزوینی، ابوالحسن، فوائدالصفویه، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۷۰، ص ۱۶۶؛ مجمل التواریخ گلستانه، ص ۷.

۲. محمود امینی، جغرافیای تاریخی طیس، ص ۱۴۶.

۳. سرجان ملکم، تاریخ ایران، ص ۲/۱۲۰.

۴. تاریخ کرمان، ص ۳۵۱.

۵. محمود امینی، جغرافیای تاریخی طیس، ص ۱۴۸.

۶. همان، ص ۱۴۹ و مشاهیر مدفون در حرم رضوی، گروه تراجم و انساب، زیر نظر غلامرضا جلالی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، مشهد ۱۳۸۷، صص ۲۸۷ و ۲۸۸. سید علی میرنیا، وقایع خاور ایران، نشر پارسا، ۱۳۶۷، ص ۱۸، جغرافیای تاریخی طیس، ص ۱۴۹.

۷. محمود امینی، جغرافیای تاریخی طیس، صص ۱۵۰ و ۱۵۱، مشاهیر مدفون در حرم رضوی، ص ۴/۲۸۸، جغرافیای تاریخی طیس، صابری‌فر، ص ۹۱.

۸. محمود امینی، جغرافیای تاریخی طیس، امینی، ص ۱۵۱.

به خاک سپرده شد.^۱

بعد از امیر محمدحسن خان^۲ یکی از پسرانش به نام امیر علینقی خان مشهور به وکیل‌الدوله عهده‌دار حکومت طبرستان گردید. او اولین حاکم از خاندان شیبانی است که با دریافت لقب و خلعت همایونی، حکمرانی در طبرستان را آغاز کرد.^۳

امیر علینقی خان مانند پدرش به دولت قاجار وفادار بود. او به خواست فتحعلی شاه قاجار در ۱۲۴۴ ق، مصطفی خان ترشیزی را که علیه دولت مرکزی علم‌طغیان برافراشته بود، شکست داد. امیرعلینقی خان ترشیز را تصرف نموده و به طبرستان منضم ساخت^۴ و بدین وسیله منطقه تحت حکومت خود را گسترش داد. از اقدامات مهم او در طبرستان احداث حسینیه‌ای بود که تا زلزله ۱۳۵۷ خ پابرجا بود.^۵

پس از وکیل‌الدوله امیرعلینقی خان، فرزندش حاج میرزا محمدباقرخان جانشین او گردید. در ۱۲۸۴ ق به خاطر خدماتش، به موجب فرمان سلطنتی از طرف ناصرالدین شاه به عمادالملک ملقب گردید^۶ و یک توپ جبهه‌ترمه کشمیری حاشیه‌دار به او خلعت داده شد.^۷ به نوشته مؤلف عین‌الوقایع در همین سال و موجب فرمانی دیگر، میرزا حسین خان، فرزند محمدباقرخان عمادالملک به منصب سرهنگی پیاده و سواره طبرستان (فرماندهی ساخلوی طبرستان) منصوب گردید و مبلغ دویست و پنجاه تومان موجب سالانه از درآمد خراسان برای مشارالیه مقرر و معین شد.^۸

امیرمحمدباقرخان عمادالملک در دوران ولیعهدی مدتی را دربار قاجار گذرانده بود و دختر مبارک میرزا، نوه فتحعلی شاه را نیز به همسری داشت. بنابراین به جهت این وابستگی‌ها همانند جدش امیر محمدحسن خان وکیل‌الدوله، نسبت به حکومت مرکزی وفادار بود؛ چنان که در سرکوبی شورش ترکمانان در ۱۲۶۸ ق

۱. مشاهیر مدفون در حرم رضوی، ص ۲۸۸/۴.

۲. نام اصلی او به استناد شجره خانوادگی و استشهاده، محمد حسن خان است اما در منابع گاه به اختصار امیرحسن خان یا میر حسن خان و به نوشته مؤلف جغرافیای تاریخی طبرستان گاه با نام میرحسین خان نیز در منابع دیده شده است. رک: استشهاده ۱۲۲۰ ق، (تصویر ضمیمه) فرمان مظفرالدین شاه به تاریخ ۱۳۱۷ ق و شجره خانوادگی شیبانی و امینی، ص ۱۴۶.

۳. تاریخ منتظم ناصری، اعتماد السلطنه، تصحیح دکتر رضوانی، دنیای کتاب، تهران، ۱۳۶۷، ص ۳/۱۷۳۵.

۴. همان، ص ۷.

۵. موقوفه این مدرسه حسینیه به وقفنامه وکیل مشهور است و یکی از مهمترین موارد مصرف آن برگزاری مراسم عزاداری سیدالشهداء و ائمه معصومین علیه‌السلام بوده است. رک: وقفنامه وکیل، دانش دوست یعقوب، طبرستان شهری که بود، سروش، تهران، ۱۳۷۶، ص ۵۴.

۶. تاریخ منتظم ناصری، ۳/۱۸۹۴ و ریاضی هروی، عین‌الوقایع، تصحیح محمد آصف فکرت، انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۷۲، ص ۸۲ و اعتماد السلطنه، مرآت البلدان، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۷، ۳/۱۵۵۲.

۷. حکیم الممالک، میرزا علینقی، روزنامه سفر خراسان، تهران، انتشارات فرهنگ ایران زمین، ۲۵۳۶، ص ۲۹۵.

۸. مطلع الشمس، اعتماد السلطنه، ۱/۶۶۳ و عین‌الوقایع، ص ۸۲ و روزنامه سفر خراسان، ص ۲۹۵ و فرمان ناصرالدین شاه، ۱۲۸۴ ق. (اصل این سند دیوانی در اختیار خانواده عبدالرضا شیبانی است).

از طرف پادشاه قاجار مأموریت داشت.^۱ از امیرمحمد باقرخان ملقب به عمادالملک اوّل نیز آثار و خدمات عام‌المنفعه به جای مانده است که از جمله آنها می‌توان به وقف‌نامه عمادالملک مورخه ۱۳۰۰ هجری قمری اشاره نمود که دارای ۶۱ مورد مصرف در امور خیریه می‌باشد.^۲ اعتمادالسلطنه از دیدار عمادالملک با ناصرالدین شاه در ۱۳۰۰ ق یاد کرده است^۳ همچنین مک‌گرگر در ۱۸۷۵ م (در حدود سال‌های ۹۰ - ۱۲۸۹ ق) در طیس با او ملاقات نموده و می‌نویسد: «او مردی بود میانسال و با قامتی متوسط که ریش خود را حنا بسته بود و سن و سالش از فاصله دور معلوم نمی‌شد».^۴ این نویسنده در سفرنامه‌اش از امیر محمدباقر خان با عنوان میرزا محمدبیک خان ملقب به عمادالملک یاد کرده است.^۵

امیر محمدباقر خان ملقب به عمادالملک اوّل بیش از چهل سال حاکم طیس بود و پس از او دو پسرش، ابتدا علی اکبر خان حدود سه سال^۶ (تا ۱۳۱۶ ق) و سپس پسر دیگرش میرزا ابوالقاسم خان تا ۱۳۲۵ ق حکمرانی طیس و تون را در اختیار داشتند.^۷ میرزا ابوالقاسم خان ملقب به عمادالملک دوم، حدود ۹ سال یعنی از ۱۳۱۶ تا ۱۳۲۵ ق به طور متناوب حکومت تون و طیس را در اختیار داشت و دوران حکمرانی او با سلطنت مظفرالدین شاه قاجار همزمان بود. در زمان او اقتدار خاندان بنی‌شیبان در طیس به تدریج کاهش یافت که این ضعف در دوران جانشینان او نیز ادامه یافت.

محتوای فرمان مظفرالدین شاه در ۱۳۱۷ ق مبنی بر تفویض تولیت موقوفات امیرحسن خان وکیل الدوله به نواده‌اش حاجی علیمردان خان، مؤید آن است که مطابق نص و قاعده موقوفات مزبور، امیر معصوم خان،

۱. تاریخ منتظم ناصری، ۳/۱۷۲۴ و محمود جغرافیای تاریخی طیس، امینی، ص ۱۵۳.

۲. فضلنامه وقف میراث جاویدان، اوقاف و امور خیریه، تهران، ۱۳۷۲، ش ۳، ص ۱.

۳. روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه، ص ۲۵۲.

۴. مک‌گرگر. شرح سفری به ایالت خراسان، ترجمه مهدی زاده، مشهد، چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۶۶، ۱/۱۱۸.

۵. همان.

۶. محمود امینی، جغرافیای تاریخی طیس، ص ۱۵۴.

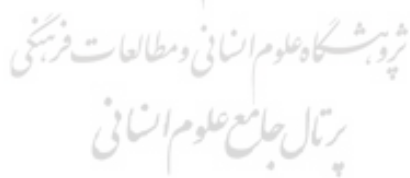
۷. همان، توضیح اینکه پس از مرگ علی اکبر خان فرزند ارشد محمد باقر خان، پسر دیگر او یعنی محمدرضا خان برای جانشینی برادرش در مشهد فرمان حکومت طیس را دریافت کرد. اما قبل از ورود به طیس در مشهد فوت نمود و بنابراین پس از او برادرش میرزا ابوالقاسم خان فرزند دیگر عمادالملک اوّل به قدرت رسید. رک: محمود امینی، جغرافیای تاریخی طیس، ص ۱۵۴.

پدر علیمردان خان دوم فرزند ارشد امیرمحمد خان بوده است؛ اما حکمرانی طبس پس از امیرمحمد حسن خان به امیر علی نقی خان وکیل الدوله پسر دیگر او واگذار شده است.^۱

در سال ۱۳۳۰ ق بعد از دوران حکومت میرزا ابوالقاسم عمادالملک دوم، فرزندش میرزا ابراهیم خان با لقب سردار مکرم به حکومت رسید. حکمرانی او تا ۱۳۴۸ ق به طور متناوب ادامه داشت و مصادف با دوران سلطنت احمد شاه قاجار و روی کار آمدن دولت پهلوی اول بود که بخاطر ضعف حکومت مرکزی، بیش از پیش از قدرت امرای خاندان شیپانی کاسته شد.^۲

بعد از سردار مکرم، برادرش میرزا حسین خان ملقب به نجد شیپانی (نجد السلطنه) برای مدتی عنوان حاکم طبس را از حکومت مرکزی دریافت داشت. او آخرین فرد از سلسله حاکمان طبس از خاندان بنی شیپان است که در منطقه تون و طبس فرمانروایی داشته‌اند.^۳

به نوشته مؤلف کتاب بهارستان، این شعبه از خاندان (بنی شیپانی‌ها) را خانواده و کالت می‌گفتند و شعبه‌ای دیگر از امرای خزیمی را خانواده امارت می‌نامیدند که از قدیم بین این دو خاندان مواصلات عدیده اختلاط و آمیزش برقرار و از اولاد امیرحسن خان شیپانی چند نفر از بزرگان در ولایت قاین می‌زیسته‌اند که از مهمترین امرای این خاندان می‌توان اسماعیل خان خزیمه، امیر علم خان، معصوم خان، امیر اسدالله خان حسام الدوله و امیر علم خان حشمت الملک و امیر علی اکبر خان حسام الدوله و امیر محمد ابراهیم خان علم و ... را می‌توان نام برد که از دوران افشاریه بر منطقه قاینات و گاهی سیستان و قهستان و اطراف آن حکومت داشته‌اند.^۴

۱. رک: فرمان مظفرالدین‌شاه در مورد تولیت علیمردان‌خان، ۱۳۱۷ هجری قمری. (اصل سند در اختیار خانواده عبدالرضا امیر شیپانی است).
۲. محمود امینی، جغرافیای تاریخی طبس، ۱۵۶.
۳. همان، ص ۱۵۹.
۴. بهارستان، صص ۱۰۰ تا- ۱۲۴.